

manje teh bo zgodovinarjem omogočilo tudi pisanje sintetičnih pregledov slovenske zgodovine. Prihodnjo usmerjenost slovenskega zgodovinopisja, predvsem pa svojega raziskovalnega dela, vidim prav v preučevanju te male, drugačne oziroma zgodovine vsakdanjosti.

Dr. Janko
Pleterski

Revizija zgodovine?

Filozof francoskega razsvetljenstva in revolucionar Condorcet je v svoji *Esquisse* o zgodovini progressa menil, da narava ni postavila nobene omejitve človekovim zmožnostim in da je sposobnost človekovega izpopolnjevanja zares neskončna. »Razvijanje te sposobnosti za izpopolnjevanje je odslej neodvisno od kakršne koli sile, ki bi ga želela zadržati, in progres nima druge meje, kot trajnost planeta, ki nas je narava nanj postavila« (1794). Dvesto let zgodovine po tej deklaraciji brezmejnega optimizma, vključno z vsemi revolucijami, ki so hotele doseženo izpopolnjevanje človeka pognati z velikanskimi koraki naprej, pa doživele polom, je ustvarilo položaj, v katerem se v sodobno filozofsko misel vrača dvom o ideji človekovega napredovanja, progressa. Zgodovinarju se odpira možnost, da s svojim raziskovanjem stori upehanemu človeku pomembno uslugo, če mu pokaže, da teh dvesto let vendarle ni bilo le ena sama tragedija, v kateri bi se usodna nepremakljivost bila z njim le poigrala. In če se ob tem vprašamo, kaj lahko k temu reče zgodovina na Slovenskem, ki se materialno giblje v prostoru filigranskega naroda in je zaradi tega prezaposlena z njegovim problemom, potem zagotovo lahko rečemo, da zgodovina tukaj pomembno dopolnjuje prepričanje o sposobnosti človeka za napredovanje. Problem malih narodov ni le njihovo lastno vprašanje, marveč je to vsebinska prvina progressa samega. V Evropi postaja očitno, da je suverenost vseh narodov, velikih in malih, neizogiben modus progressa. In v tem je človek na Slovenskem nedvomno napredoval. Če slovenska zgodovina temu modusu posveča toliko moči, ko se peča z lastnim narodnim primerom, je to lahko njen pravi prispevek k evropski in svetovni zgodovini. Za njeno samozavest in ambicijo je dobro, da se tega zaveda. Ob tem pa se mora vsaj toliko, če ne še bolj zavedati, da delček sam ne more spoznavati celote in da bi samoslovenska zgodovina kaj lahko ostala usodno omejena v svoji spoznavni sposobnosti in tehtnosti, če bi zanemarila obče zgodovinske vidike in kriterije. Slovenci so zmeraj živeli v širših skupnostih, vse do današnje Jugoslavije. Zgodovina vseh teh skupnosti je tudi slovenska zgodovina in z njimi je zgodovina Slovencev še bolj evropska. Ne smemo tudi pozabljati, da je za Evropo (in široki svet) danes zgodovinska izkušnja prav takih in teh skupnosti posebej aktualna. Slovenska zgodovina, gledana izolirano, je za Evropo (in svet) droben fenomen, pomemben kvečjemu za popolnost zgodovinskega znanja. Zgodovina slovenskega naroda, njegovega nastajanja in osamosvajanja v krogu drugih

narodov, predvsem v interakciji s tistimi, s katerimi so (bili) v skupnostih, vedno pa v sosesčini, takšna zgodovina pa je za probleme Evrope (in sveta) posebno zanimiva in enakovredna zgodovini vseh narodov.

Podobno je mogoče reči o antropološkem pristopu. Če ga zanemarjamo, se odrekamo občezgodovinske relevantnosti naših dognanj in ostajamo na terenu enkratnih, neponovljivih in zato le za popolnost znanja pomembnih dogajanj. Omejujem se na to, da k vprašanju ankete, ki se povezuje z antropološkim zaznavanjem zgodovine, namreč, zakaj nimamo biografij pomembnih slovenskih politikov 20. stoletja, odgovorim samo z delovnim predlogom. Čimprej bi bilo treba napraviti načrt in pridobiti založnika za izdajo zbranih del slovenskih politikov, po zgledu zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev. S tem bi politična tvornost končno dobila svoje nepogrešljivo mesto v civilizacijskem prispevku slovenskega naroda, saj ta lahko danes obstaja samo kot (tudi) političen narod.

Če dobro razumem, je osrednje zanimanje ankete namenjeno vprašanju o zgodovinski distanci. Razlog je očiten.

Zgodovinska distanca ni ideološko vprašanje in tudi ni vprašanje, ki bi bilo brez ostanka rešljivo v stroki. Celo časovno najbolj oddaljena zgodovinska dogajanja je mogoče gledati z različnih, po osebnih nagnjenjih opazovalca pogojenih izhodišč. Stari Egipt lahko gledamo kot ustvarjalca enkratnih civilizacijskih in umetnostnih spomenikov, lahko pa tudi kot družbo, temelječo na kolosalni organizaciji suženjskega dela. Razdvojenost med Izraelci, ki zanj vemo iz Biblije, ko so eni za svobodo voljno prenašali skrajne napore in pomanjkanje, medtem ko se je drugim tožilo po polnih loncih v egiptovskem suženjstvu, ta je še danes lahko tudi razdvojenost zgodovinarja tistih časov. Pa čeprav biblija ne skriva, na čigavo stran se postavlja. Morda pa z današnjega vidika nima prav? Obratno pa ima zgodovinar, ki raziskuje časovno najbližja dogajanja, več možnosti za dobro spoznavanje, ker ima pred seboj neprimerno več virov informacij kot pa egiptolog ali medievist. V vsakem primeru je človek v delovnem procesu spoznavanja omejen, dejansko in osebnostno. To stroka upošteva. Njena upravičenost kot stroke pa je v tem, da uveljavlja tista delovna pravila, ki to relativnost spoznanja kolikor mogoče skrijajo, da bi zadevno delo bilo po kvaliteti znanstveno, da bi torej moglo služiti drugim zgodovinarjem danes in novim jutri. V nobenem času se ni mogoče izogniti vrednostnim sodbam. To je tudi strokovno izhodišče. A dopustiti je treba, da v vseh časih obstaja v zadnji analizi ista strukturalna polariziranost človeških nagibov. Misel na to je olajšujoča. Potem postaja vprašanje, kateri pol je trenutno v ospredju, nekaj, kar je pač tudi le predmet preučevanja. Pogled na zgodovino velikih družbenih in političnih spopadanj v svetu nas prepričuje, da tragični razkoli med ljudmi v življenju narodov niso nasledek nekakšne hudobije, marveč da koreninijo v imanentni protislovnosti zgodovinskega procesa. To ni proces, ki bi bil podoben padanju peščenih zrn v peščeni uri. To je dogajanje, ki prinaša razvojnost oblik življenja in v njem niso vsa dejanja izenačena. Izenačujoče je samo trpljenje žrtev življenja, kajti nastopajoči so vselej osebe in ne abstrakcija.

Slovensko narodnoosvobodilno vojskovanje 1941–1945 je »dogodena« zgodovina in nič, kar si o njej mislimo, o njej govorimo ali pišemo, je ne more v ničemer spremeniti. Zato je prva in izhodiščna naloga zgodovinske vede to, da jo kot veda preučuje in jo za vedo ugotavlja, pri tem mora težiti k temu, da to zgodovino obravnava v njeni celovitosti. To pomeni, da iz nje

ničesar apriorno ne izključuje, npr. iz političnih, ideoloških ali podobnih subjektivnih razlogov. Edina sprejemljiva omejitev znanstvenega preučevanja zgodovine je metodološka postopnost v izbiri tem, dostopnost virov, kapaciteta stroke, sposobnost posameznih raziskovalcev. Takšna omejitev je sprejemljiva le kot praktična, ne kot načelna, ne kot odstopanje od pojmovanja celovitosti procesa (slovenske) zgodovine 1941–1945. To pomeni, da je tudi zgodovinska tema o nasprotnikih narodnoosvobodilnega vojskovanja nujna sestavina te »dogodene« celote. Seveda bi se metodološko upravičeno lahko vprašali, kaj je pravzaprav tisto primarno v zgodovinskem dogajanju v omenjenih letih, kaj je tista dominantna v njem, ki ob njej svoje raziskovanje začenjamo in ob njej strukturiramo. Anketa Sodobnosti se vklaplja v danes tako rekoč vesplošno, hote ali nehotе sprejeto izhodiščno razumevanje zgodovinskega dogajanja tega časa, namreč, da je dominantna ravno naš slovenski NOB. Da se v naši sodobni zavesti to narodnoosvobodilno vojskovanje uveljavlja na dominantnem mestu, nikakor ni le posledica neke izključno prevladujoče teze v uradnem političnem govoru in v šolski interpretaciji zgodovine. Ne uradni politični govor niti šolska interpretacija zgodovine ne bi mogla imeti takšnega učinka, če to razumevanje zgodovinskega dogajanja ne bi bilo nastajalo predvsem ob konkretni večinski izkušnji prizadete generacije, ki je tisti čas kar najbolj osebno in skrajno prizadeto doživela. Večinska izkušnja te generacije in njeno neposredno izročilo, niti znanstveno niti politično formalizirano, je tisto, kar najbolj učinkovito določa takšno razumevanje dogodenega, ker je ta izkušnja v vsej dozdejšnji zgodovini Slovencev najbolj ustrezala ne le imperativu njihovega življenjskega položaja, ampak tudi njihovi narodni zavesti in samozavesti in pa občutku o etični utemeljenosti njihovega stoletnega boja za obstoj. Še posebno pa je to narodnoosvobodilno vojskovanje tej generaciji (in tudi naslednjim) končno dokazalo, da tudi Slovenci niso brez tiste, dotlej tako močno pogrešane trdnosti bolj uveljavljenih narodov, da si zmorejo svobodo izbojevati tudi z orožjem, če ne gre drugače. Nihče več ne bo mogel Slovincem zaničljivo zabrusiti v obraz, kot se je to nekoč dogodilo: »Za groš se dugme kupi, a sloboda krvlju!«

In treba je videti, da je takšna večinska izkušnja tisti razlog, zaradi katerega se v to zaznavanje zgodovinske dominantne dejanske vklaplja tudi pisanje tistih ljudi, ki zdaj še na domačih tleh glasno terjajo zgodovinsko razumevanje za ravnanje nasprotnikov NOB, za njihovo vojaško in politično-policijsko sodelovanje s fašističnim (nacističnim) okupatorjem, z deklariranimi in dejanskimi uničevalci slovenskega naroda. Oni to ravnanje pojasnjujejo posledično, kot nasledek »nedopustne« politične strukture slovenske NOB (politična, organizacijska in aktivistično-žrtvovajska vodilna vloga komunistov, ki revolucionarno ogroža možnost obnove predokupacijskega sistema). Pojasnjujejo ga kot nasledek svoje presoje, da je bolj kot od okupatorjev (ki so začasen pojav, če zmagajo Združeni narodi) fizični obstoj slovenskega naroda ogrožen zaradi vojaškega nastopa Osvobodilne fronte proti okupatorjem, ki se je nasprotnikom zdel prezigodnji in vsakega zavračanja vreden. Pojasnjujejo ga posledično, kot odpor proti konkretnim vojaško uničevalnim dejanjem narodnoosvobodilne organizacije (ali posameznih skupin, zlasti komunistov, v njenem imenu) proti domačim nasprotnikom NOB, ko so ti zoper NOB stopali v sodelovanje z okupatorji. S tem ko vojaško in politično policijsko kolaboracijo tako »črno« opraviču-

jejo z domnevnimi ali dejanskimi ekscesnimi dejanji (zločini) pripadnikov NOB, dokazujejo, da sami priznavajo narodnoosvobodilno vojskovanje kot dominantno slovenske zgodovine v letih 1941–1945.

Subjektivno tega morda ne bi hoteli priznati, a edini način, da bi se temu (nezaželenemu) izhodiščnemu razumevanju izognili, bi bilo samo to, če bi poskusili konstituirati lastno pojmovanje in identifikacijo dominante v zgodovinskem dogajanju 1941–1945. To sploh ni nemogoče. Niti težko ni. Treba je samo dovolj podaljšati čas opazovanja. Najprej na poprejšnje dobe, iz katerih bi ta dominanta v slovenskem zgodovinskem procesu samostojno in iz sebe rastla, realno in idejno. Seveda bi identifikacija drugačne dominante pomenila, da bi »dogodeno« nasprotovanje narodnoosvobodilnemu vojskovanju morali pojasniti kar iz koncepcije idejnih in političnih nosilcev te druge dominante in iz njene samostojno utemeljene kontinuitete in ne več posledično iz »zločinskosti« alternativnih dejavnikov v zgodovinskem procesu. To bi nadalje pomenilo, da pravilnost in zgodovinsko smotrnost »dogodene« vojaške in politično policijske kolaboracije zagovarjajo neposredno, kot samostojno, iz lastnega koncepta upravičeno odločitev. Današnja postrevolucionarna izkušnja jim celo omogoča dodatno iskanje argumentov za obstoj te druge zgodovinske dominante, in sicer s podaljšanjem časa opazovanja na vso dobo po koncu druge svetovne vojne.

Do zdaj takšnega poskusa, da bi konstituirali drugačno dominantno v slovenski zgodovini 1941–1945, še nismo brali v historiografiji. Razlogi so tolikanj očitni, da jih ne mislim pretresati. Določena politična nuja, da bi se predružačila zgodovinska predstava novih generacij o letih NOB, pa je vendar tako pereča, da se ji že dokaj let poskuša zadostiti s tem, da se ponuja nekakšna zasilna, polovična, a sodobnemu demokratičnemu čutu privlačna, domnevno vse krivde pravično izenačujoča interpretacija zgodovine Slovencev v letih 1941–1945. To je interpretacija, da gre za leta državljanske vojne.

Zelim opozoriti, da zdajle ne pišem o problemu državljanske umiritve ali tako imenovane narodne sprave. Za umiritve ali spravo je mogoče marsikaj storiti, tudi pogoltniti kako grenko, celo pristajati na kako novo konvencijo o načinu govora o dogajanju, ki je razcepilo toliko ljudi. Lahko se dogovorimo, da se bomo izogibali izrazom, ki drugo stran dražijo, četudi bi bili zgodovinsko upravičeni. Dobro je na primer, da znana izjava predsedstva slovenske republike ne govori o narodni izdaji in da uporablja le izraz kolaboracija. Veriter in re, suaviter in modo. In lahko tudi sledim omenjeno izjavo, ko pravi, da je o državljanski vojni sicer mogoče govoriti, a le v prenesenem pomenu, »glede na realnost in obseg spopadanja in razkola med ljudmi, nikakor pa ne pravno, saj ga (spopadanja in razkola) ni mogoče ločiti od spopada med zaslužnjem narodom in okupatorjem.«

Drugače kot v politiki pa je v znanosti. V tej je bil pojem državljanska vojna, vsaj dozdej, nedvomno opredeljen. V besednjaku k zgodovini K. Fuchsa-H. Raaba (München 1972) npr. takole: Državljska vojna je (a) medsebojen spopad dveh ali več sovražnih strank ali vlad ene države, ki si vsaka lasti isto pravico do suverenosti; (b) upor dela prebivalstva proti lastni državni oblasti. Državljska vojna je lahko, a ni nujno spremni pojav revolucije. Državljska vojna ne spada v smislu meddržavnega prava k vojniam; velja kot notranja zadeva države. – Podobno govore drugi avtorji. A ni mi znano, da bi skušal kdo pri nas za današnjo rabo ta pojem

znanstveno opredeliti. In tako se pogovarjamo (polemiziramo), ne da bi imeli razčiščene pojme. To je zelo slaba, če ne najslabša metoda. Takšna opredelitev bi bila potrebna, ker pojem državljanske vojne tudi v drugih deželah rado prenašajo na podobne, a v bistvu drugačne zgodovinske pojave. E. Nolte npr. označuje kar celo drugo svetovno vojno v Evropi kot takšno. Seveda le na račun natančnosti strokovnega izraza.

Kot razumem pojem državljanske vojne, je pri njej bistveno prav to, da je to konflikt med državljani iste države v sporu za isto pravico do suverenosti. Če pa ena stran teh državljanov ta boj bojuje za pravico do suverenosti kakšne druge države, v našem primeru za suverenost tuje, okupatorske države nad slovenskim (jugoslovanskim) ozemljem in ljudmi, ki si ga ta tuja država prilašča z vojaškim napadom in z enostransko aneksijo, potem to ni državljanska vojna, ampak ekstremna oblika kolaboracije z okupatorjem, čigar nezakoniti oblasti se je del okupiranih državljanov uprl, da bi si povrnil lastno suverenost. Pri tem ni za uvrstitev ali neuvrstitev v kategorijo državljanske vojne odločilno to, kako tisti del okupiranih državljanov, ki z orožjem podpira suverenost tuje države nad okupiranim ozemljem, sam razume in sam tolmači takšno svoje ravnanje, ko se postavlja v vojni konflikt z državljani, ki so se okupatorju in njegovi suverenosti uprli. Odločilno je ravnanje samo in odločilen je njegov državni okvir. Če je to okvir okupatorjeve države in njene (nasilne) suverenosti, potem to ni državljanska vojna, ampak okupatorjeva vojna za ohranitev njegove vsiljene suverenosti. Vojaške enote, ki jih okupator oborožuje in oskrbuje med prostovoljci na okupiranem ozemlju, ki jim poveljuje in celo neposredno vodi posamezne njihove oddelke, so takšne enote pač del okupatorjeve države in njegove (nezakonite) suverenosti. Okupatorjevo orožje, uperjeno proti upornikom na okupiranem ozemlju, je sestavni del njegove državne moči in prisile, ne glede na narodno pripadnost ali samorazumevanje človeka, ki ga sproža. Človek, ki to orožje sproža, je neogibno udeleženec v okupatorjevi vojni proti upornikom, ki nastopajo v imenu pravice okupirane dežele do lastne suverenosti. Tak človek seveda lahko danes zapiše: »Enkrat za vselej bodi povedano: Nismo se borili za Hitlerja, ampak samo proti vam partizanom!« In lahko, da je sam svoje ravnanje ves čas tako tudi razumel. Dejansko pa je seveda v usodni zmoti. Bojeval se je na strani Hitlerja, v vojni Nemčije (in prej Italije). Ta pa ni bila državljanska, ampak osvajalna, kakopak?

Takšna je stvar po formalni presoji. Nekaj drugega je vprašanje o motivih, nagibih, razlogih za takšno udeležbo v okupatorjevi vojni proti narodnoosvobodilnim upornikom v okupirani deželi. Tukaj imamo opraviti s kompleksnim spletom vzrokov in posledic, ideologij in političnih računov, ki je po svoji naravi lahko zelo blizu tistemu spletu, ki je navadno tudi v ozadju odločitev celih skupin ali posameznih udeležencev v pravi državljanski vojni. Take sestavine takšnih državljanskobojnih motivov so že med vojno čisto nedvomno ugotavljali in navajali so jih, svoji ali drugi strani v prid ali škodo, politični, vojaški in idejni nosilci bojevanja na obeh straneh. Niso znane vse nadrobnosti, a vse tiste, ki so postale znane na novo v zadnjem času, niso tako drugačne, da bi bilo treba temeljno spremenjati veljavno zgodovinsko podobo. Že ves čas je znano in priznано, da je narodnoosvobodilni boj imel tudi revolucionarne motive, da jih je tudi že udeležanjal, predvsem s postavljanjem nove strukture oblasti, vključno z novo vojsko in z uveljavljanjem narodne samoodločbe za lastno državnost. Že ves

čas je znano in priznано, da nasprotni politični tabor, ko se je zbral, svoje odločitve za že omenjeno ekstremno obliko kolaboracije ni tvegäl iz posebnih simpatij do okupatorjev niti iz subjektivne želje po narodni izdaji, temveč iz ideološkega apriorizma, nasprotovanja družbenemu revolucionarstvu in iz prepričanja, da je oborožena in političnopolicijska kolaboracija sredstvo, ki ga namen posvečuje. Danes so ti motivi deležni bolj naklonjene pozornosti, in ker so podobni nagibom za pravo državljansko vojno, je v naši javnosti dosti pripravljenosti priznati tudi nekdanjemu spopadanju med razcepljenimi Slovenci takšno naravo. Vendar, premislimo dobro! Upor proti okupatorju in njegovi vojni ni isto kot državljanska vojna! In prav tako udeležba v okupatorjevi vojni ni isto, četudi tvegana iz lastnih državljanskih motivov. Drži, da se račun na posvetitev ekstremne kolaboracije v imenu upravičenosti vojne proti komunizmu ni po zmagi Združenih narodov obnesel ne v mednarodni politiki in še dosti manj v domači. A to ne pomeni, da motivov tega tabora ne bi bilo potrebno preučevati, saj so sestavni del zgodovinskega procesa v tem času na Slovenskem. »Tout comprendre« mora biti ambicija zgodovinske znanosti, medtem ko je »tout pardonner« na obeh straneh slejkoprej stvar osebne odločitve, sodobne državljanske drže in ne nazadnje politike, ki želi dobiti podporo državljanov.

Dr. Janko
Prunk

Težave z lastno državnostjo

Ad 1 in 2)

Z zgodovino se ljudje ukvarjajo od vedno pač zato, da bi poučeni z njeno izkušnjo bolje razumeli svojo vsakdanjost. To pa se pravi z drugimi besedami, da žele zgodovinarji – ki so nič drugega kot profesionalni strokovno usposobljeni hranilci in posredovalci zgodovinskega spomina, ta spomin približati svoji generaciji. Pri tem imamo opraviti z dvojim: z objektivnim zgodovinskim dogajanjem, ki je zapustilo sledi v zgodovinskih virih, ki pa so mrtve stvari in pričajo o tem dogajanju morda nepopolno in skozi svoj specifični, samo strokovnjakom razumljiv jezik in z zgodovinsko podobo tega dogajanja. Ta podoba je narejena po teh virih in ni nikoli popolna, popolnoma adekvatna, objektivna in resnica tega dogajanja, ampak se resničnemu objektivnemu dogajanju bolj ali manj le približuje; včasih je zelo odvisno pač od kvalitete govorljivosti virov, transparentnosti dogajanja, zaključenosti in jasnosti zgodovinskih procesov in dejanj ter talenta njihovega podoživjalca, rekonstruktorja, analitika, ocenjevalca – zgodovinarja.

Zgodovinska distanca je neka kategorija zgodovinske znanosti toliko, da pušča med stvarnim dogajanjem in opisovalcem dogajanja – zgodovinarjem – čas, da slednji lahko vidi, kam so se nekateri procesi in dogajanje, ki ga opisuje, razvili, kakšen »končni« učinek so naredili. Ta distanca more biti včasih večja, včasih krajša.